

XI. „EGYSZER VOLT, HOL NEM VOLT. . .”

„Szól népmese arról is, hogy egy varga meg a felesége olyan szegény volt, hogy világgá eresztette a rengeteg gyermekét. Azok aztán tenger kalandon mentek át, de végül is hazakerültek, megsegíteni az édesanyjukat. Mert az édesanyjuk jó tanácsaira, okos szavaira mindig emlékeztek, azokat bajaikban mindig emlegették; egymásra is azok révén ismertek rá idegenben.

A világ rengeteg különféle népét is ilyen világgá bocsátott gyermeknek tekinthetjük. Tenger kalandon, megpróbáltatáso-

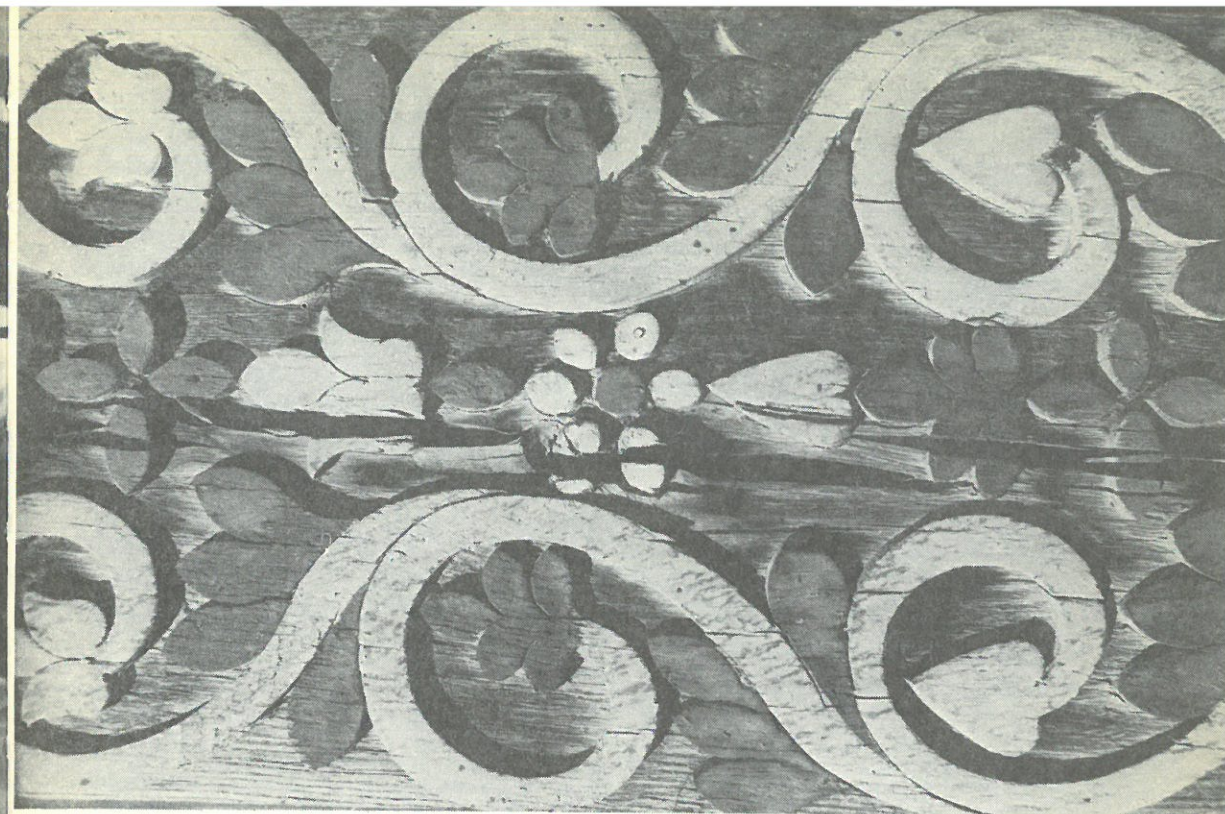
Tulipánok a hódmezővásárhelyi templom régi festett padján

kon mentek át ők is. Elszakadtak egymástól, sokszor szembekerültek egymással. Nem ismerték föl idején, hogy édestestvérek.

De mintha most lassanként ráébrednének erre. Olyan mértékben, ahogy egymás alaptermészetét megismerik. A meséik, a dalaik révén. Egyre több jel merül föl arra, mintha az öt földrész annyiféle népe, ez a világgá szóródott rengeteg testvér mindmáig emlékezne egy közös édesanyjára. Mintha az a közös édesanya ma is élne.

Ezek a népek ugyanis mind megőriztek fejükben egy sereg nagyon-nagyon régen kapott tanácsot. Olyat, amelyet az ember nagyon-nagyon kisgyerek korában kap. S ezek a népek – mindegy, hogy a Tűzföldön élnek-e vagy Eszkimóföldön – felnőtten is egyre-másra ráeszmélnek olyanfajta okos szavakra, aminőket édesanyák szoktak vigaszul vagy útravalóul gyermekeikhez intézni.” Illyés Gyula egyik írásából idéztük ezeket a népmeséről szóló mondatokat. A jó tanácsok és az okos szavak, amelyekről az író szól, mind az évezredek óta nemzedékről nemzedékre szóban hagyományozott népmesében vannak elrejtve. Édesanyák mesélnek gyerekeiknek esténként, hogy hamarabb álomba ringassák őket. Az öregek meseszóval adják tovább a fiataloknak a hősről szóló történeteket. A mesék nemcsak gyakorlati tapasztalatokat rejtenek, hanem a mesehős példáján keresztül útmutatást is, hogyan lehet, és kell helytállni nehéz helyzetekben. Szórakoztatnak,

Tulipántos faragott kapufélfa részlete

nevelnek, és tanítanak. Kikapcsolják a hallgatóságot a mindennapok gondjából, és olyan világba viszik őket, amelyben a hősök és az események már nem mindennapiak.

A mese nemcsak a gyermekeknek szól, hanem a felnőtteknek is. Ahogy Móricz Zsigmond *Mese a zöld fűvön* című novellájában leírja, felnőtt férfiak, katonák, „végbeliek” a csatázások egyik szünetében hallgatták Miklós vitéz meséjét, hogyan is járt ő Ókespurgában vagy Magda-pergában, már a helységnek maga is elfelejtette a nevét. S a történet, amelynek ő volt a főszereplője, a mese minden tulajdonságával rendelkezett, és rövid időre feledtette nehéz életüket.

A paraszti világban leginkább télen jutott idő mesélésre. Ősz beálltával, amikor a mezei munka véget ért, s otthon az ud-

varban vagy a fészerben fosztották a kukoricát, jó alkalom nyílt, hogy egy-egy jó beszédű ember elszórakoztasson történeteivel fiatal és felnőttet egyaránt. Meséltek kukoricamorzsolás közben, tollfosztáskor, a fonóban, és dohányycsomózás alatt is vagy a közös kosárfonáskor. S ha nem volt társas munka, otthon családi körben a hosszú téli estéket mesék s más történetek elmondásával rövidítették meg.

A kemence melegénél, a pislákoló lámpa fényében a nagypapa vagy a nagymama meséjére figyeltek a gyerekek. Ahogy Arany János írja:

Körül az apróság, vidám mese
mellett,
Zörgős héju borsót, vagy babot
szemelget. . .

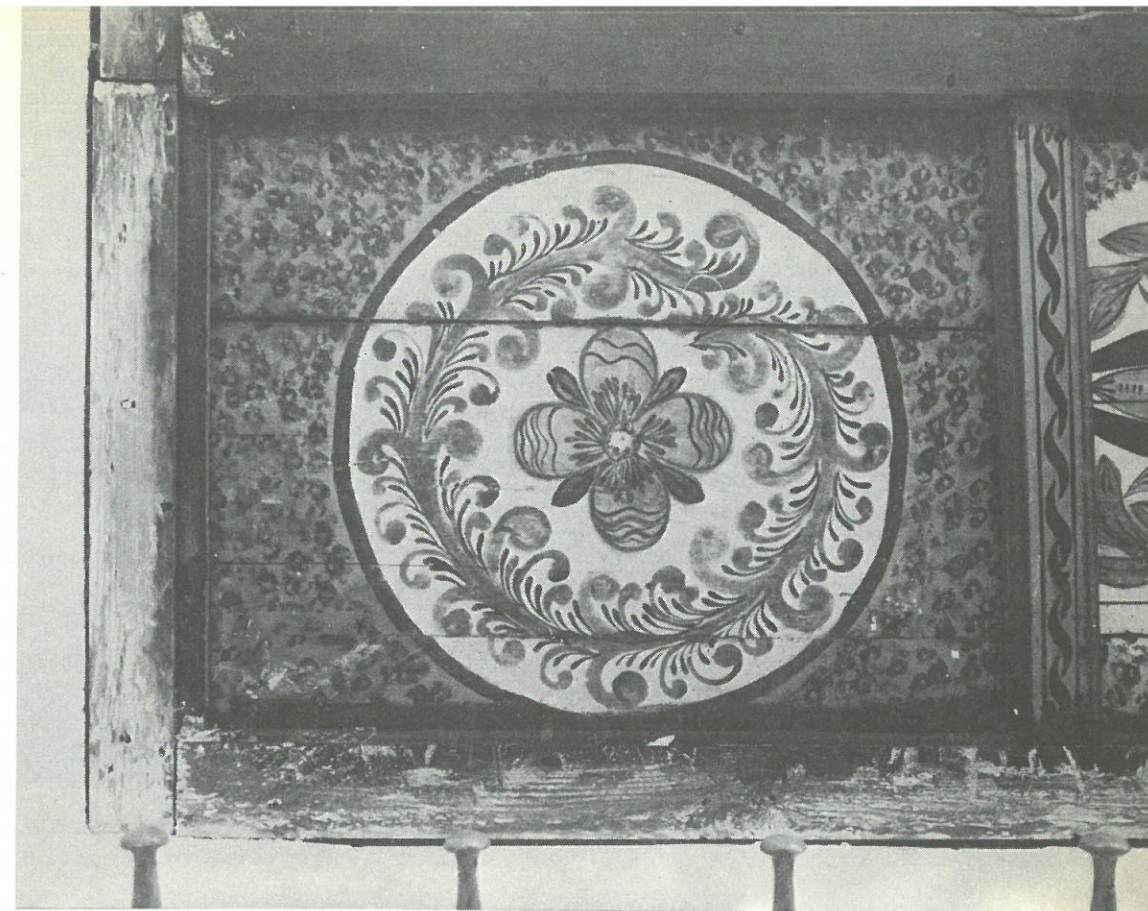

Énekelni egyedül is lehet, de a mesének lételeme a hallgatóság. Egy-két embernek, gyerekek kevésbé szívesen mesélt a mesemondó, jobban szerette, ha többen hallgatják. Ez természetes is, hiszen a jó mesemondó igazi „előadó” volt, akit a jelenlevők közbeszólásai és kérdései még jobban serkentettek az elbeszélésre. A századfordulón még majd minden faluban akadt olyan ember, nem is egy, több is, akinek különös tehetsége volt ehhez. Némelyik többet, másik kevesebbet tudott. Legtöbbje minden alkalommal változtatott egy kicsit az elbeszélésen. De olyan is került, aki tíz év múlva sem alakított a szövegén, ugyanúgy mondta el a kutatóknak, mint évekkel ezelőtt. A mesélési alkalmak a hagyományos falu életében természetes módon beleilleszkedtek a mindennapok dolgos menetébe, a pihenést és a szórakozást biztosították. Amióta azonban fokozatosan felbomlottak a falu régi életének a keretei, ezek a mesemondó alkalmak lassan-lassan megszűntek. Hiszen már nem fosztanak tollat, nem járnak fonóba a lányok, asszonyok, s dohánycsomózás közben a táskarádió szól. A régi mesélők meghalnak, és a fiatalok már nem tanulják meg a meséket kívülről. Erre a mai világban nincs is szükség, mert mindenkire eljutnak a mesés könyvek. Ha valaki szép mesére vágyik, kézbe veheti és elolvashatja. A régi mesemondó alkalmakat újak váltották fel, a megváltozott világnak megfelelő formában. Minden este a rádióban és a televízióban hallható-látható a mesét mondó színész, aki – most már csak a gyermekeknek – néhány percre odavarázsolja a mesevilágot.

A mesemondó büszke volt tudományára, már csak hiúságból is hagyta magát kéretni a hallgatóságtól. Ha elcsendesültek az összegyűlt emberek, mesélni kezdett: „Hol volt, hol nem volt...” – s a

hallgató máris belépett a mese világába, ahol nem a földi törvények uralkodnak, ahol a *csoda* természetes dolog, s ha valamelyik mesehőssel nem esne meg, már nem is lenne mese a mese. Hol játszódik le a történet? „Az Óperenciás-tengeren és az üveghegyeken is túl, ott, ahol a kis malac túr” – s ezzel a mesélő máris biztosította hallgatóságát, hogy amit elmond, az nem ezen a világon történik. A mesehős igen gyakran a szegény asszony vagy a király legkisebb fia, akit testvérei csúfolnak vagy bántanak, de ő elindul szerencsét próbálni. „Megy, mendegél hetedhét országon keresztül”, találkozik egy öregasszonnyal, akit megszólít, további útját tudakolva: „Adjon isten, öreganyám!” – mire az öregasszony így válaszol: „Szerencséd, fiam, hogy öreganyádnak szólítottál” – majd segít neki, hogy célját elérje. Különböző akadályokkal kell megbirkóznia, sárkányokkal viaskodnia, de csodálatos módon természetfeletti erő szállja meg, mindenkor és minden nehézséget legyőz, legyűri a legerősebb ellenfeleit. A mese végén várja a megérdemelt jutalom, a gondtalan élet, legalább a fele királyság s a király egyetlen lánya vagy a három lány közül a legszebb.

A mesének különös tulajdonsága, hogy bár a hallgatóság tudja: „ez csak mese” – az első mondat után mégis elfogadja a sosem volt világról szóló történetet, és a továbbiakban természetes minden, ami a mesehőssel történik. A mesében a legbecsületesebb törvények uralkodnak. A jó mindig elnyeri jutalmát, a szegény, elnyomott legkisebb fiú a győzelmével nem él vissza, hanem segít szülein, gyakran még rossz testvéreinek is megbocsát. A jöttet fáradsága mindig megtérül. Ha útja közben önzetlenül segített valakinek, az viszont segít a legválságosabb pillanatban. A rossz is biztosan megkapja méltó büntetését. A mesében az igazság törvényei

Festett kazetta az abonyi templomból (Pest megye)

vezérlik a mesehősöket. Titokzatos természetfeletti segítséget kapnak. Táltos ló repíti őket, varázsgyűrű segítségével óriások sietnek megmentésükre, győzhetetlen kard, sérthetlenséget biztosító ing vagy vezényszóra ütlegelő bot, a keresztanyától kapott két kicsi bocskor és ostor áll szolgálatukra.

Szép számmal vannak olyan hősök, akik a velük született nagy erővel vagy valahol szerzett különös tehetséggel tűnnek ki. Ilyen a hatalmas étvágyú Erős Jankó, aki elkergeti az ördögöt, és saját vállán viszi el a király egyévi búzatermését. A háborúból megtérő katona egy kol-dustól azt a tulajdonságot kapja, hogy nyúllá, galambná és hallá tudjon változni,

ha szüksége lesz rá. Ez az átváltozás segít neki, hogy el tudja venni a háborúskodó király győzhetlenné tevő gyűrűjét, majd a király lányát feleségül kapja. Mindnyájan ismerjük Babszem Jankó történetét, aki olyan kicsi, mint egy bab- vagy borszem, de veszedelmes kalandokra vállalkozik, és végül apját nagy vagyonhoz juttatja.

Ezek a hősök mind a *tündérmesék* alakjai. A magyar népmeséknek több mint a fele tündérmese. De ellentétben a nevével, tündérek viszonylag ritkán szerepelnek benne, Tündér Ilona is csak ritkán bukkan fel. Inkább a nyugat-európai mesék népesek a tündérlányoktól.

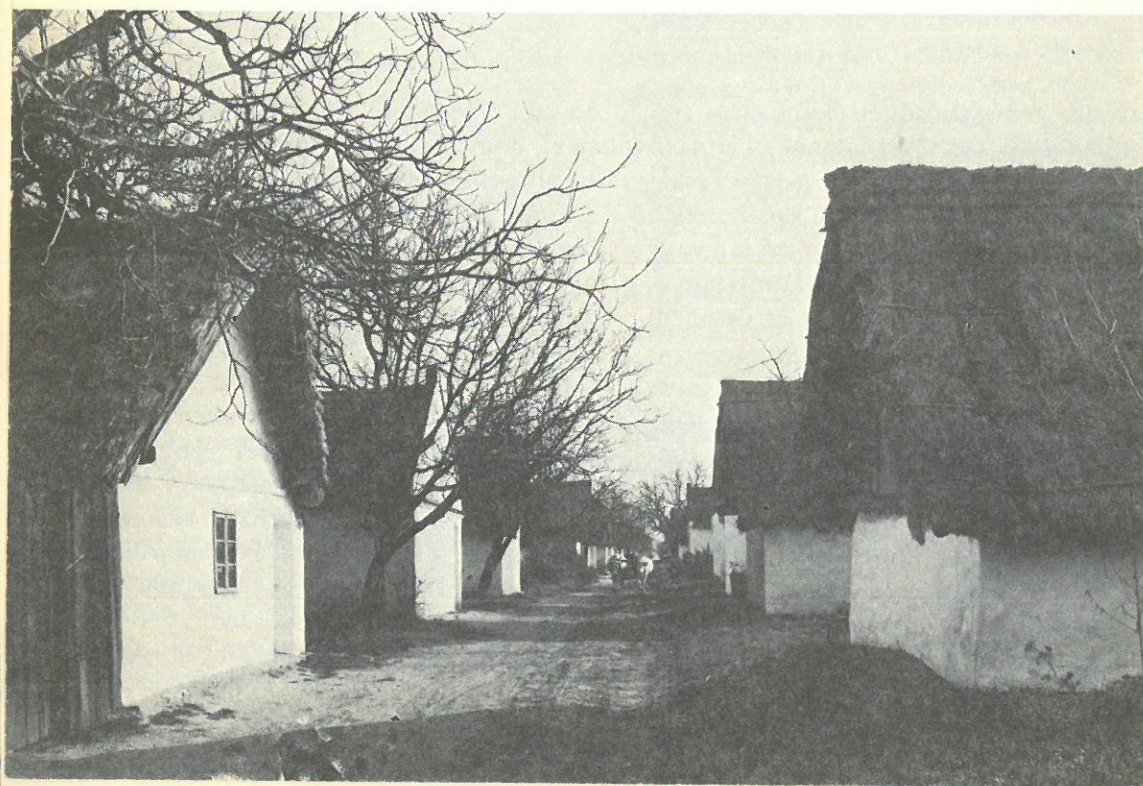
A mese világa a falusi élet hű tükörképe

Vasárnap délután a székelyek közt Nagykenen. Az ilyen pihenőalkalmakkor gyakran kezdtek mesébe az öregek

A présházak kedvelt tanyázó-mesélő helyek. Dülőút a gyarmati (Kisalföld) szőlőhegyen

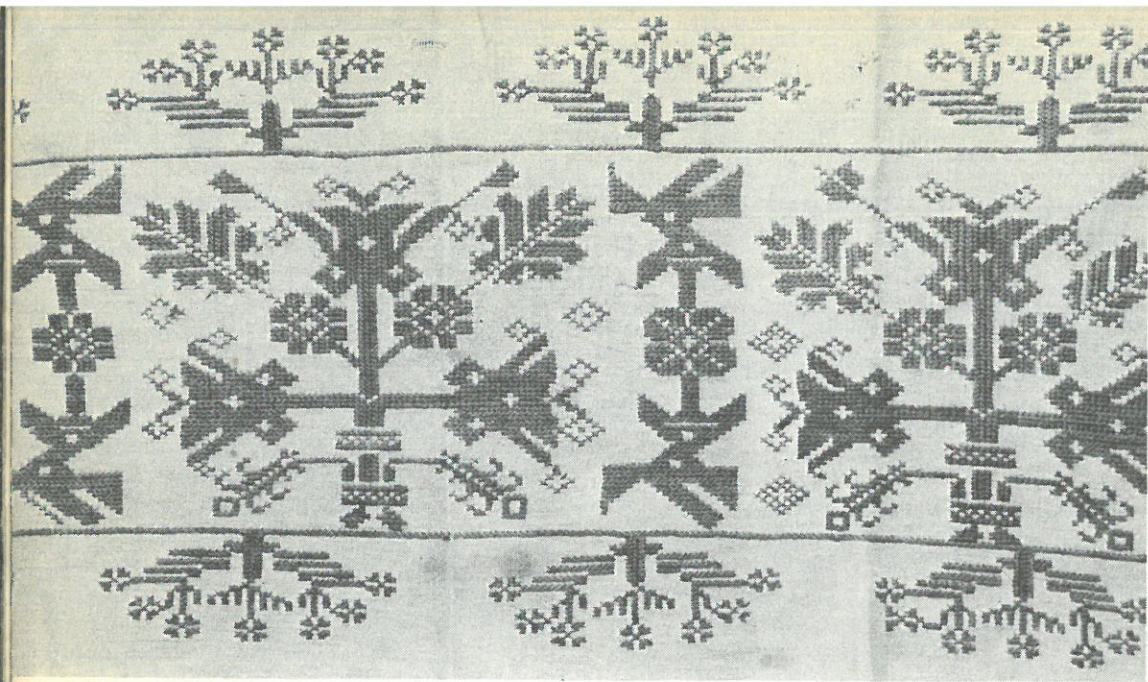

Kukoricafosztás. A kép nem sokkal azután készült, hogy Arany János megírta a *Tengeri-hántás* című balladát

Szól a mese dohányfűzés és -simitás közben is

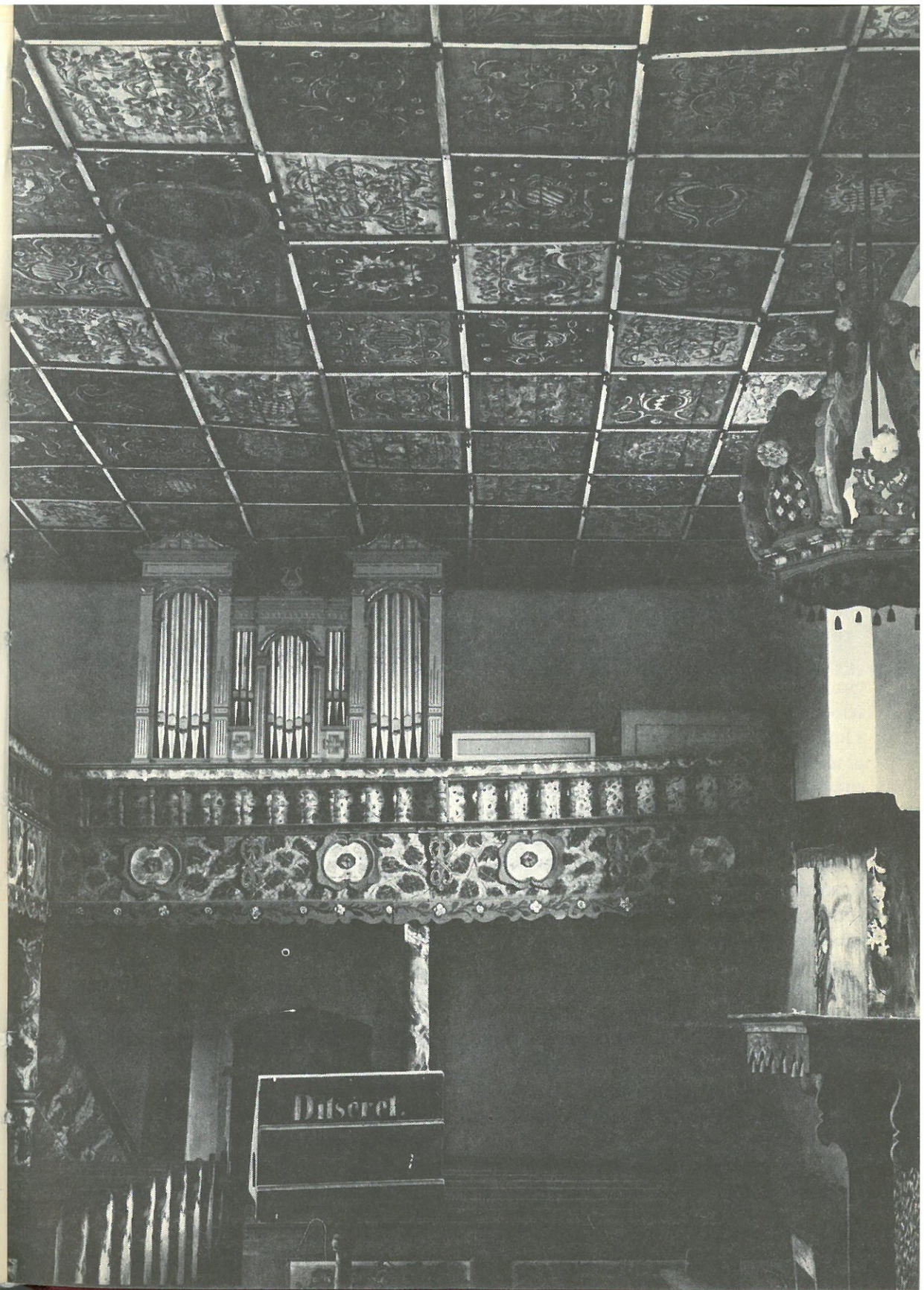

A téli estéken sem pihennek az asszonykezek: fonnak, szőnek, hímeznek (Keresztszemes párna Erdélyből)

is. A király palotája olyan, mint egy módos gazda háza; a király is olyan ételeket eszik, mint a parasztember ünnepnap. Másrészt viszont Tündérország képe is ez a világ. A küszködő, dolgos, de elnyomott emberek lelkében élt a vágy, hogy nekik is sikerüljön valami az életben, ők is élhessenek jobban, de ez a mesében is, az életben is csak csoda segítségével volt elérhető. S ezek a vágyak és álmok ha máshol nem, a mesében megvalósultak. Itt nincs távolság, nincs leküzdhetetlen akadály, nemcsak a hős, de a hallgató is biztos a szerencsés végben. Hallgatása azért is szerez különös gyönyörűséget nekünk, mert végig tele van eseményekkel, amit a jó mesélő még fokozni tud azzal, hogy változtatja hangszínét, előadásmódját. Amikor a főhős szólal meg, magabiztos és derűs hangon tolmácsolja szavait, ellenségei mondatai pedig borongós, rosszat sejtető hangon hangzanak el. A hős három, mind nehezebb kalandon

megy át, de e megpróbáltatások közben is sok apró kis mozzanat gazdagítja a történetet. S mindez olyan változatosan és színesen bonyolódik, hogy szinte természetes módon ragadja magával hallgatóját a mindennapi világból, s átéli a hős kalandjait, az izgalmakat s végül sikerét. Különös súlya, élményereje van a mesének, hiszen szórakoztatás közben a mellőzések, igazságtalanságok gondjai ugyanúgy elfelejtődnek, mint ahogy a mesében a hős problémái megoldódnak. A mesék általában hosszúak, egyik-másik egy-két óráig is tart, különösen akkor, ha a mesélő észreveszi, hogy jó hallgatókra talált. Ilyenkor tovább bonyolítja a hős útját, újabb akadályokat gördít elé. Így alakult, bonyolódott a mese sok-sok emberen, sok-sok évszázadon keresztül,

A drávaiványi (Baranya megye) református templom belseje, a népművészet szép alkotása

amíg a mai, csiszolt és az irodalmi alkotásokkal vetekedő formája kialakult.

A magyar mesék másik nagy csoportja az úgynevezett *novellamese*. Főszereplőit olykor-olykor még segítik a csodás lények, de céljuk elérésében már nagyrészt a maguk földi emberségére, ügyességére vannak hagyatva. A történet kicsit rövidebbre fogott, az események nem hömpölyögnek olyan széles áradással, mint a tündérmesében. A hősök helyes emberi magatartása, bátorsága itt is megkapja jutalmát.

A harmadik csoport, az **állatmesék** kedvelt alakjai a farkas, a róka és a medve. A viadalokban mindig a butább a vesztes. Az állatok is mindig valamilyen emberi tulajdonságot képviselnek. Sok mese az állatok és az emberek kapcsolatáról szól, itt viszont az ember győz, aki eszével, találékonyságával a nagyobb testi erejű állatokat legyűri.

A mesék közeli rokonai az *anekdoták* is. Az anekdota vidám hangú, rövid, csattanóval végződő történet, amelyet a mesélő mint megtörtént dolgot mesél el, és a hallgatóság hitelt is ad neki. Mindennapi történet, de különös, többnyire humoros eseményt dolgoz fel. Megnevetet, vagy valakinek a kinevetésére biztat, legtöbbször olyanéra, aki ezt meg is érdemli, mert mulya, ügyetlen, vagy éppen rosszakarató, s pórul is jár az anekdota végén. Máskor viszont híres emberek állnak a középpontjában. Az anekdota nem jellemzi külön hőseit, az események nem hömpölyögnek olyan széles áradással, mint a mesében. Valami történik, aminek eredménye egy váratlan fordulat, ami a csattanót is meghozza, vagyis az anekdota végét. Az anekdota már az ókorban ismeretes volt, és ma is elterjedt és kedvelt műfaj az irodalomban, népköltészetben egyaránt. A múlt században nagy hatással volt elbeszélő irodalmunk fejlődésére.

Több írónk művészi alkotó módszere anekdoták sorára építeni az írások cselekményét. Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula, Móra Ferenc közülük a legnevesebbek. Mikszáth Kálmán a társas életben is kitűnő anekdotázó hírében állt.

Vannak világszerte ismert anekdota-hősök, akikhez sorozatnyi történet kapcsolódik. Ilyen az arab-török világban Naszreddin Hodzsa, ilyen volt a középkori Németországban és a szomszédos országokban Till Eulenspiegel vagy a magyar és a környező népek – főleg a szerbek és horvátok – körében Mátyás király. A népköltési anekdoták másik irányának kedvelt hősei az imposztorok, akik ügyességükkel, ravaszságukkal, találékonyságukkal vívják ki elismerésünket, vagy ellenkezőleg, a buta emberek, akiket rá lehet szedni, vagy akik felesleges dolgot csinálnak, s ezért megérdemlik, hogy ki-nevezzük őket.

Gyakori hőse az anekdotának az *egyszeri ember* is. A róla szóló történeteket példaként mesélik el, ha valakivel valamilyen nevetséges dolog esett meg. A humor forrása az, hogy a szereplő személyek kicsinyes, jelentéktelen célokért nagy buzgalommal, de nem okosan cselekednek, tehát érdemesek arra, hogy kinevezzük őket. A rövid terjedelmű cselekmény elemés fordulatokon keresztül jut el a csattanóig, a szereplőket csak tetteivel jellemzi. Példaként álljon itt egy történet:

„Az egyszeri emberek Csíkban jártak, ahol kendermagciberével kínálták őket. Nagyon ízlett nekik ez az étel, s megkérdezték a nevét, hogy otthon ők is főzhessenek. Hazamentökben mindig a ciberéről beszéltek, de egy árkon kellett keresztülugraniok, s az árkon túl már nem jutott eszükbe a drága étel neve. Biztosak voltak benne, hogy az árokba ejtették. Neki-gyürköztek, s keresni kezdték a pocsoló-

Vasárnapi beszélgetés, kártyázás közben sok anekdota, tréfa, mesés történet elhangzik

ban. Arra ment egy kiszolgált katona. Kérdi:

– Mit keresnek?

Mondják, hogy egy drága dolgot ejtettek bele az árokba.

– Hiszen úgy felkeverték az árok vizét, hogy ott most már meg nem találhatják soha, olyan az már, mint a cibere! – mondja a katona. Mire megörültek az egyszeri emberek:

– Ez az, katona uram, megtalálta, a ciberét keressük!

Aztán nem is felejtették el hazáig, de azért az egyszeri emberek ma sem tudnak kendermagciberét készíteni.”

– Az egyszeri emberekben, ahogy a fenti anekdota példázza, az ostoba, nem gon-

dolkodó embereket figurázza ki a népi elmésség csendes gúnnyal. De van másfajta irányuk is ezeknek a történeteknek, amelyben csak látszólag csinálnak értelmetlen dolgot az egyszeri emberek, mert okos előrelátással végül is ők járnak túl a hatalmasságok, rendszerint a földesúr, a király eszén. „Engedélyt kértek az egyszeri emberek József császártól, hogy kinek lova nincs, járhasson gyalog. A császár természetesen készséggel megadta az engedélyt, de mikor a községet ment meglátogatni, az egyszeri emberek nem adtak lovat a császári hintó elé, hanem felmutatták az engedélyt, s a császár kénytelen volt saját pénzén állítani lovakat a hintója elé.”

Az egyszeri ember alakja nemcsak anekdotáinkban, tréfás történeteinkben, meséinkben fordul elő, hanem szólásaink között is gyakran találkozunk vele. *Úgy járt, mint az egyszeri ember* – mondja a szólás, s ezt különböző alkalmakkor hallhatjuk. Ha például valaki azt keresi, ami körülötte van, és mégse látja, akkor a fenti szólás értelmezéseként még hozzáfűzük: *kereste a fehér lovat, amelyen ült!*

Nagyon sok történet fűződik Mátyás királyhoz, aki az anekdotákban mindig a szegények védelmezőjeként lép fel az elnyomó urakkal szemben. Az áruhában járó Mátyás király igazságot tevő alakja közmondásossá vált: *Meghalt Mátyás király, oda az igazság!* Róla szól a következő kis anekdota:

„Egy szegény ember talált egy nagyon nagy tököt. Elvitte Mátyás királynak, odaadta ajándékba. Mátyás király meg pénzt adott a szegény embernek, annyi pénzt, hogy két ökröt vehetett rajta. Így aztán négy ökrön szánthatott, mert azelőtt is volt két ökre.

A szomszédja gazdag ember volt, kérdezte, hogy hol vette azt a két ökröt. A szegény ember elmondta, hogy így meg így, talált egy nagy tököt, aztán Mátyás királynak adta ajándékba.

– Na, jól van, majd viszek én is valamit.

Volt neki egy szép csikója, odaadta Mátyás királynak ajándékba. Nézi Mátyás a szép csikót, egyszer azt mondja:

– Ez már csakugyan szép csikó, ilyet még magam sem láttam!

Odavezeti a gazdag embert a tökhöz, hogy hát ő látott-e már ilyen nagy tököt.

– Na, már ilyent még magam sem láttam!

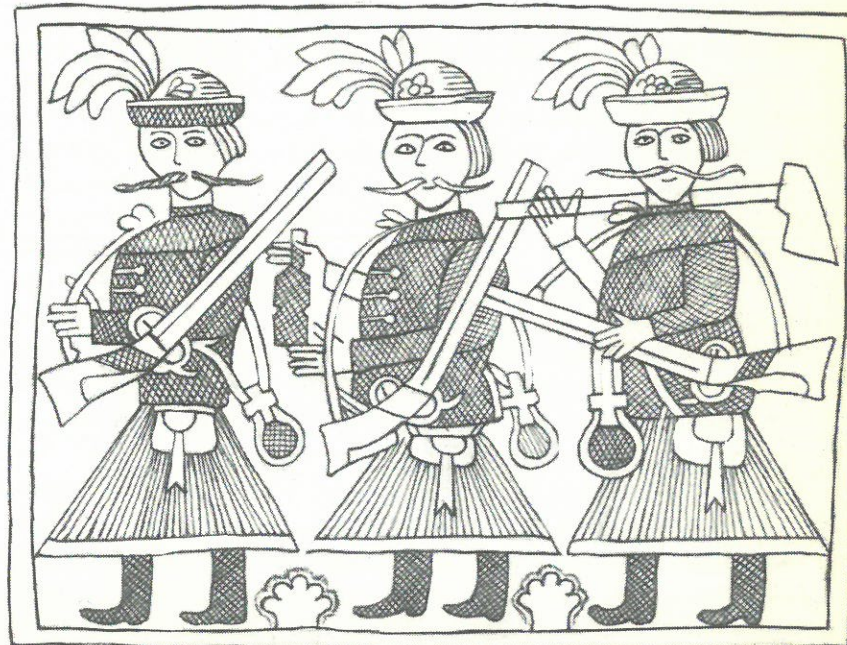
– Na, legyen a magáé azért a csikóért!

Mert Mátyás király tudta, hogy gazdag ember, nincs rászorulva a pénzre. Azt a tököt adta néki, amelyiket a szegény embertől kapott. Ilyen igazságos volt!”

Mátyás király kedvelt alakja a Magyarországot környező népek népköltészetének is. Főleg a szerbeknél, horvátoknál, szlovéneknél találunk sok olyan történetet, amelynek hőse Mátyás. De megesett, hogy a Mátyással ismert történeteket későbbi korok hőseivel, például Kossuth Lajossal kapcsolatban mesélték.

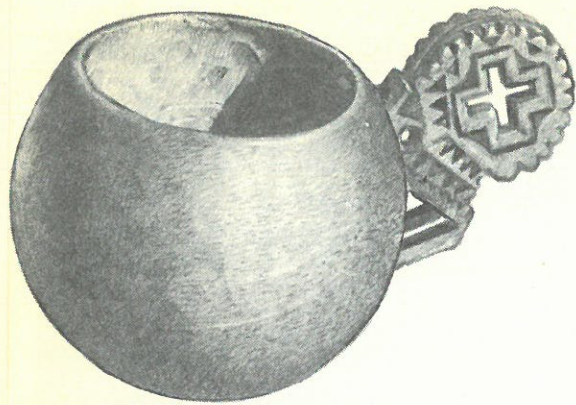
A történeti alakok és események első sorban mégsem a mesékben és az anekdotákban élnek, hanem a *mondákban*. Ezekben az alkotásokban őrzi a nép mindazt, amit múltjáról, szülőföldjéről, annak nevezetes helyeiről tud. A monda szót a parasztemberek nem ismerik, „históriának”, „igaz történetnek” nevezik ma is. A mondákat nem mesélik, hanem felidézik, elmondják. A monda hagyományos ismeretet őríz, de továbbadása nem kötődik olyan alkalmakhoz, mint amilyeneket a mesénél láttunk. A mesehallgatni összegyűlt emberek körében is elhangzik olykor-olykor egy-egy monda, de ennek nincs olyan szórakoztató ereje, mint a mesének. Míg a mesét kitalált történetnek hiszik, a mondát, mint a neve is mutatja, általában igaz történetnek tartják. Másrészt a mese nyugalmas mederben hőmpölygő eseménye a mindennapoktól egészen különböző világba viszi a hallgatót, a monda története viszont rendszerint közeli helyen játszódik, legfeljebb távoli időben. Elmondóik a „régiektől” hallották, és teljesen hitelt adnak ezeknek az elbeszéléseknek. Nem a szórakoztatás a célja, hanem figyelmeztetés és a tanítás, az ismeretek továbbadása. Lényegesen rövidebb is, mint a mese, nem bővelkedik fordulatokban, izgalmas kalandokban, nincsenek olyan elmaradhatatlan formulák, mint a mesében a bevezető „hol volt, hol nem volt”, nem viaskodik sárkányokkal a mondahős, hanem bátorsága, és talpraesettsége folytán valamilyen kedvező fordulat segítségével győz. A csoda

Betyárok egy dunántúli tükrös fedélen (XIX. század közepe)

Dunántúli tükrös. Karcolt díszítménye: peckesen lépdelő betyárok

Ivócsanak. A nemes egyszerűséggel faragott darabnak különös-szépen díszített füle van

sem idegen azért a mondák világától! Közeppontjában mindig valami rendkívüli esemény, nevezetes alak, különös természeti jelenség áll.

Legrégibb történelmi mondáinkat a krónikák őrizték meg. Ezeket ma már legfeljebb könyvből ismerik a parasztemberek, vagy iskolában tanulták, mert a szájhagyományban nem maradtak fenn.

Anonymus tudósi önbizalommal elutasítja a honfoglalásról szóló mondákat, amelyek akkoriban szájról szájra terjedhettek, s így ír: „Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és eléggé illetlen dolog volna.”

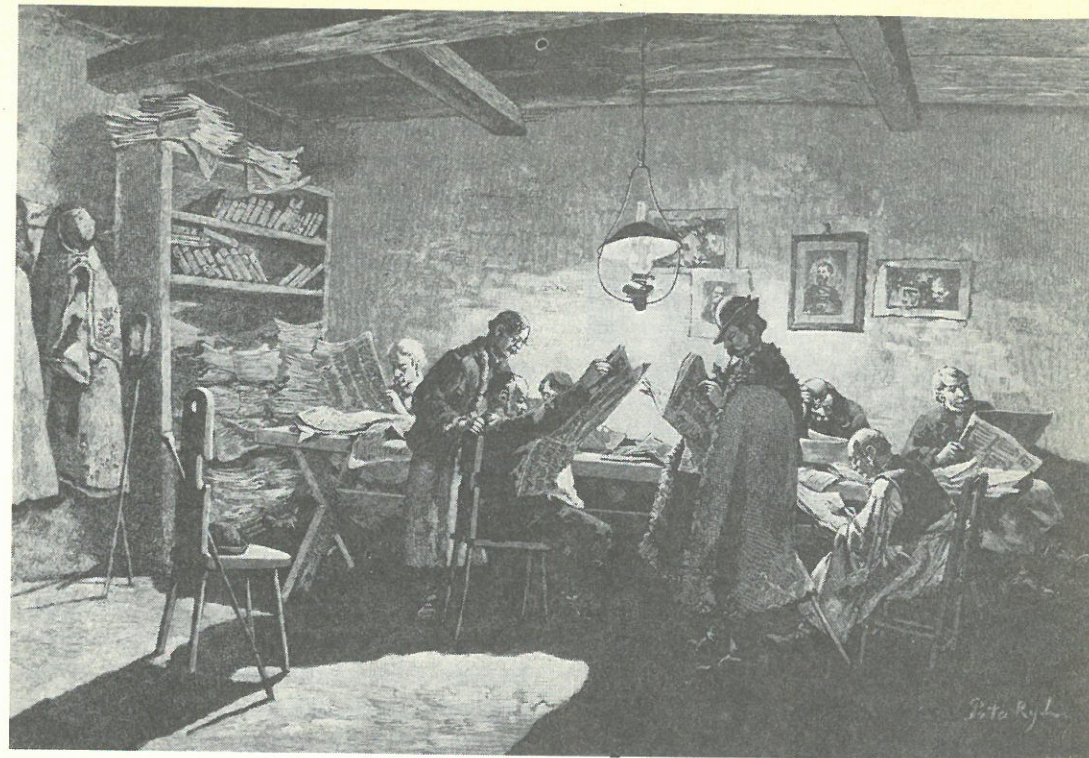
Szerencsére ez az elutasító magatartás segítségünkre van, mert az ő említéséből tudjuk elsőnek, hogy ezek a történetek éltek a nép körében, és történetírásában ő sem vonhatta ki magát a hatásuk alól. Sőt írásaiban találunk mesés történeteket és mondákat is.

A XIII. századból Kézai Simon krónikája őrizte meg számunkra a Csodaszarvas-mondát, egy XI. századi – ma már nem ismert – krónika nyomán.

A monda magyar fordításban így hangzik:

„Ménrót elsőszülött fiai Hunor és Magyar voltak. Egy szép nap elváltak apjuktól, és külön sátorba költöztek. Egyszer kimentek vadászni, s egy szarvasűnőt pillantottak meg. Rögtön üldözőbe vették, de sikertelenül, mert a meotiszi ingoványokba menekült előlük. Sokáig keresték, de nem akadtak nyomára. Bejárták az ingoványt, s úgy találták, hogy ez a föld jó lesz állatok tartására. Hazamentek apjukhoz, elmondták, mit láttak, s az apjuk beleegyezett, hogy a meotiszi ingovány közé menjenek, s ott telepedjenek le az összes állatukkal együtt. Meotisz határos a perzsi hazával, s egy szűk gázlón kívül mindenhol tenger övezi, folyói nincsenek, de rengeteg fa, jó fű és sok-sok szárnyas, hal és vad él e vidéken. Letelepedtek hát Hunor és Magyar ezen a vidéken, s öt álló esztendeig ki sem mozdultak onnan. A hatodik évben elkalandoztak, s egyszer egy puszta helyen Belár fiainak férjeik nélkül maradt feleségeire és gyermekeire akadtak. El is ragadták őket, s vagyonostul magukkal vitték a meotiszi ingoványba. Az alánok fejedelmének, Dulának két lányát is elfogták, s az egyiket Hunor, a másikat Magyar vette feleségül. Ettől kezdve hosszú időn át éltek a meotiszi ingoványban, és hatalmas nemzetséggé nőttek, úgyhogy már az a föld sem befogadni, sem táplálni nem bírta őket.”

Ez az elbeszélés sokban hasonlít az Európa és Ázsia számos népénél megtalálható eredetmondákhoz, amelyek valamely nép származását mondják el. Ez a monda szolgált Arany Jánosnak alapul, amikor a *Buda halála* című elbeszélő költeményében a *Rege a csodaszarvasról* című éneket megírta. Olvassunk pár versszakaszt, hogy lássuk: a monda, amit mi is ismerünk, Arany János kezén hogyan alakult.

Alföldi olvasókör a múlt század végén. Sok helyen ezekből nőttek ki az agrárszocialista mozgalmak

Száll a madár, ágrul ágra,
Száll az ének, szájrul szájra
Fű kizöldül ó sirhanton,
Bajnok ébred hősi lanton.

Vadat üzni feljövének
Hősi fiai szép Enéhnek:
Hunor s Magyar, két dalia,
Két egytestvér, Ménrót fia.

Már a nap is lemenőben,
Tüzet rakott a felhőben
Ők a szarvast egyre üzik, –
Alkonyatkor ím eltűnik.

Tündér lányok ottan laknak,
Táncot ropnak, úgy mulatnak.

Szóve ködből sátoruk van
Ugy mulatnak sátorukban.

Dúl leányi, a legszebbek,
Hunor, Magyar nője lettek . . .

Hunor ága hún fajt nemzett,
Magyaré a magyar nemzet;
Szaporaság lőn temérdek:
A szigetben nem is fértek.

De a krónikákban nemcsak ez a monda található, hanem számos más történet is: Lehel kürtjéről, a fehér lóról, a honfoglaló vitézek közül a legtöbbet emlegetett Bulcsuról és Botondról. A középkorban Európa-szerte divatos volt a híres hősök

Barcaújfalusi nagytál

tetteiről regélni. Botondról Anonymus is megemlékezik, de Kézai krónikájában bővebben találjuk meg a történetet. Előbb elmondja a magyarok kalandozásait, hogyan törtek Bulgáriára, s mivel sehol sem találtak ellenséget, hogy jutottak el Konstantinápolyig, majd itt a falak alatt megszálltak. Ekkor egy hatalmas, szálfatermetű görög jelent meg a falon, és kérte, hogy két magyarral vívhasson meg. Olyannyira bízott erejében, hogy azt kiáltozta, ha a két magyart földhöz nem csapja, akkor az egész ország a magyaroké lesz. Ez úgy felbosszantotta a magyar sereget, hogy az egyik vitéz – Botond – elhatározta, kiáll a küzdelemre. Megragadta bárdját, a város érckapujához futott, és akkora lyukat vágott rajta, hogy a görögök elcsudálkoztak ekkora erő látán. Ezután fegyvertelenül a hatalmas göröghöz ment, hogy vívjanak meg. Amint a görög meglátta a magyar vitézt, kiáltozni kezdett, hogy miért nem hozott magával még egy társat, hiszen ő kettővel is elbánik. Botond szó nélkül állt ki a harc-

ra, s rövid küzdelem után a görög úgy elterült a földön, hogy fel sem tudott kelni. Ezt látva a görög császár és kísérete megszégyenülten távozott el a falról, és hazatértek palotáikba.

A monda további eseménye: a magyarok követséget küldenek a császárhoz, aki azonban nem hallgatja meg őket, mire „... a magyarok tanácsot tartva visszafordultak, és egész Görögországot és Bulgáriát kirabolták, mérhetetlen mennyiségű aranyat, gyöngyöt, drágakövet raboltak onnan, és ujjongva tértek vissza Pannóniába. Ez volt különben az utolsó zsákmányolás, melyet a magyarok ejtettek, míg pogány vallásúak voltak.”

A monda őseink hadüzeneti szokását őrizte meg számunkra, azt, hogy éles, szúró hadieszközt ütöttek az ellenség kapujába, s ez volt a hadüzenet jele. Kézai krónikája ebben a formában őrizte meg ezt az akkor szájhagyományban élő valódi népmondát.

Számos monda maradt ránk a későbbi korok hőseiről – László és Mátyás királyokról – is. Nagyon gyakran előfordult, hogy egy-egy mondához idővel új események kapcsolódtak, vagy ugyanazt a történetet mesélték új hőssel. Így például a László királyhoz fűződő mondákban régebbi népmondák elemei húzódnak meg. Mondáink történeti alakjai azok az igazságos királyok, akik a szegény nép szemében „az ő királyaik”, vagy azok a hősök, akik értük harcolnak.

Történeti mondáink azon a vidéken élnek a legelevenebben, ahol a mondában foglalt esemény valóban megtörtént. Rákócziival kapcsolatos történetekben azok a vidékek a leggazdagabbak, ahol a kuruc csapatok jártak. 1848 és a szabadságharc eseményei is mondává váltak már, s bár ezek országszerte ismertek, mégis különösen sokat találunk azokon a helyeken, ahol a szabadságharc eseményei lejárt-

szódtak. Történeti mondáink egyik kedvelt szereplője Kossuth Lajos, akinek alakja népdalainkban is gyakran előfordul.

Történeti mondáink nemcsak kiváló emberek, hősök, királyok, jeles személyiségek tetteit, kalandjait őrizték meg az utókor számára, hanem történelmi eseményeket is. Így több száz éves távolságban maradt ránk és még ma is él például a tatárjárás, a török hódoltság mondába foglalt szomorú története. Számptalan mondaváltozat kering az országban arról, hogy a pogány ellenség elől bujdosni kényszerülő lakosságot ravasz cselrel előcsalogatják rejtekhelyéről. Dévaványán jegyezték fel a következő történetet:

„A környék népe a vad martalócok elől behúzódott a lápos nádvilágba, az oda vezető egyetlen útra cölöpöket vertek, s a karókhöz kaszákat kötöttek, úgyhogy a lovas tatárok nem tudtak oda jutni, mert lovaik már útközben tönkrementek. Az odaszorult nép már-már azt hitte, hogy megmenekültek. Kimenni azért jó néhány napig nem mertek, csak akkor merészkedtek elő, amikor a közeli halomról magyar ruhás emberek azt kiabálták nekik, hogy: »Sári, Mári, gyertek elő, elmentek a kutya fejű tatárok!« De alig értek a szabad mezőre, megrohanták őket a tatárok, mert hát azok kiabáltak onnan, és mind leöldösték őket.”

Ezt a történetet hol törökkel, hol tatárral mesélik, hiszen mindkét ellenség viselkedése hasonló volt, s akár egyik, akár másik támadáskor megeshetett ilyen vagy ehhez hasonló esemény.

A törökökkel és a tatárokkal hozzák kapcsolatba a falu határában, dombosabb helyen földbe vajt, kiégetett vermet, amelyekben még a múlt században is gabonát tartottak. A gabona jó rejtekhelyének bizonyult ez tűzvészkor vagy hadjáratok idején. Monda is szól róla,

hogy vermekbe rejtették búzájukat: „Tarcalon három esztendeig egy árva lélek, senki sem lakott. A szőlőhegyen sem. Takta szélén, a báji erdő mellett három évig ott laktak, akik életben maradtak. Idebent az élelmüket vermekbe rejtették el, a telket felásták, abba vermelték, ami búzájuk, élelmük volt.” Igazolással idézzük a kortárs szemtanú, Brown XVIII. századi angol utazó írásából azt a részletet, ami e vidékre vonatkozik: „E lakosok a gabonát nem csűrökbe, hanem földbe ástott vermekbe teszik, miáltal a tolvajok és ellenségek elől rejtik. Miután a legutóbbi háború alatt a törökök a Topolcsány melletti Kolosba is benyomultak, a nép ilyen vermekbe rejtőzött.”

A helyi mondák közé tartoznak azok a történetek is, amelyek valamely különös formájú hegy vagy szikla kialakulását magyarázzák csoda, természetfeletti erő segítségével. Nemcsak falun, de városon élő emberek is tudnak hasonló történeteket szép számmal. Országszerte ismeretes az a monda, amelyben a kunokkal harcoló László király mellé úgy szegődik a hadiszerecnese, hogy megnyílik, kettéhasad a hegy, és a kunok a mélybe zuhannak. Mesélik ezt a történetet a tordai hasadékról, a szádélői sziklavölgyről, s van, ahol még László király lova patkójának kővé vált nyomát is látni vélik.

A monda a régi korok emberének hagyományos ismerete volt a világról. Ezekben az alkotásokban nemcsak rengeteg tapasztalat, tudás húzódik meg, hanem nagyon sok szépség is. Íróink, költőink ezért merítették anyagot a népköltészetből. Vörösmarty *Csongor és Tündéje*, Arany János *Rózsa és Ibolya* című elbeszélő költeménye tele van népmesei elemekkel, s a *Toldi* magja is népmondai eredetű. Folytathatnók a sort Petőfi *János vitézé*vel, Garay Jánosnak *Az obsitósával* és másokkal.